

BORSOS BÉLA

Milyen bolygót akarunk?

Környezetvédelmi stratégiák az ezredfordulón

Az emberiség jövőjével és az ökológiai válság megoldásának lehetőségével foglalkozó legtöbb hivatalos vagy nem hivatalos nemzetközi szervezet illetékeseinek véleménye következetesen valami megmagyarázhatatlan és indokolatlan kincstári optimizmust sugároz. Ez a bizakodás minden akolommal megjelenik, amikor politikusok nyilatkoznak az ügyről, de ezt szakemberek vagy tanulmányok korántsem támasztják alá. Magyarországon a késő hetvenes években jött divatba az állami és gazdálkodó szervek szótárában a környezetvédelem kifejezés, amely mára a mindent megoldó környezetgazdálkodás varázsszavává módosult.

Ezzel szemben magányos és kevésbé magányos gondolkodók, tudósok vagy csak egyszerű állampolgárok nagy részének a véleménye ettől gyökeresen eltér. Szerintük az ökológiai válság a jelen politikai és gazdasági berendezkedése, a civilizáció eddigi terjeszkedési irányának megtartása révén nem oldható meg. Az egész társadalom szerveződésének egy új alapelve, egy új paradigmára van szüksége ahhoz, hogy a földi élet minden formáját fenyegető expanzív fejlődés, amelyet egyetlen faj, az ember hozott létre, kikerüljön abból az ördögi körből, amelyet a végtelen növekedésre felhasznált véges alapanyagok paradoxona jelent.

Miután mindkét gondolkodás azonos premisszákból, az ökológia tudományának interdiszciplináris eredményeiből vonja le következtetéseit, nem csoda, ha a válaszok egy ideig megegyeznek. Nincs különösebb eltérés annak felismerésében, hogy mi a baj, és abban sem, hogy mi a teendő. Mindazok, akik hivatalból foglalkoznak az üggyel - tisztelet az elenyészően kevés kivételnek - a hatályos, érvényes és egyedülinek ismert társadalomszervezési elv, a korlátlan növekedésű gazdaság és az ezt szabályozó piac szerepének megtartásával képzelik el azoknak az intézkedéseknek a megtételét, amelyek a környezet visszavonhatatlan degradációjának megállításához szükségesek.

Némi egyszerűsítéssel az ilyen viselkedést azonosíthatjuk az értelem, a ráció emberi fogalmába vetett hittel és a tudományos, technokrata erkölccsel. A másik csoport szerint azonban a hagyományos értékrenden belül nem adható kielégítő válasz a felmerült kérdésekre és a piacra épülő; versenyben működő, tőkét nem eszközként, hanem öncélként használó gazdaság helyett egy újfajta, a termelést nem mennyiségi, hanem minőségi értéként felfogó gazdaságot javasolnak. Ahhoz, hogy a termelő szférában e hihetetlennek tűnő paradigmaváltás végbemenjen, az emberi értelem és erkölcs alapvető koncepciójának ártértékelődésére, ha úgy tetszik, egy magasabb tudatállapot kialakulására van szükség. Bizonyos értelemben ezt lehet úgy tekinteni, mint a földi élet evolúciójának következő állomását, a kollektív, felelősségteljes tudat színrelépését, amely képes a neki megfelelő szabályozóelvre, a globális bioszféra-etika illetve erkölcs megteremtésére. Az ilyen tudattal és erkölccsel rendelkező ember minden cselekedetét nem szűkebb csoportérdekeknek - és csakis azoknak -, hanem elsődlegesen a Föld és annak élő kérge, a bioszféra érdekeinek rendeli alá. A kérdés, hogyan hozható ez a lehetetlennek tűnő etika harmóniába az ember individualista tulajdonságaival, nem kell feltétlenül megválaszolatlan maradjon: ahogyan megfelelő tudati kontroll esetén -- amelyben a társadalmilag szervezett ellenőrzési és számonkérési mechanizmusok is szerepelnek egyensúlyt lehet teremteni az ember biológiai és társadalmi, ösztön és értelmi tulajdonságai között, ugyanez elvárható magasabb szinten, egy magasabb erkölcsiség jegyében a társadalmi és bioszférikus tulajdonságok között. Mellesleg

megjegyzendő, hogy alacsonyabb tudatszinten ez már rég létezett, csak a racionalitás elfedte: a természetben élő ember - a legtöbb „primitív” törzs egészen az európai ember megjelenéséig - ösztönösen egyfajta kozmikus etikának rendelte alá magát és célja nem racionális törekvések megvalósítása, hanem az univerzummal való harmónia megteremtése volt.

E kétfajta megközelítés nem áll szükségszerűen antagonisztikus ellentmondásban egymással akkor, ha az egyik - a racionalitás erkölcsén alapuló - rövid távú program, a másik pedig a válság elhárításának hosszútávú lehetőségét teremti meg. Ez az elméleti megközelítés több ponton csupán megszorításokkal érvényes. Az egyik ezek közül, hogy a bioszférikus etika alapján kidolgozandó ökológiai (természetbarát, természetközeli, környezetbarát, harmonikus, stb.) létforma elvi és elméleti megalapozása a jelen feladata is. A másik pedig egy nagyon szomorú megállapítás: már gyűlnek azok az adatok, melyek a hagyományos értékrend alapján álló próbálkozások megkésett és hiábavaló voltát bizonyítják. Ez nem azt jelenti, hogy a világ kormányai által jelenleg végzett környezetvédelmi erőfeszítéseknek egyáltalán nincs értelmük. Csupán azt, hogy ezzel a probléma nem fog megoldódni. A világ kormányai csak saját mozgásterükön belül képesek változtatásokra és ezt a mozgásteret mindig az aktuálpolitikai helyzet szabja meg. A másik oldalon; a közös erőfeszítésekkel létrehozott nemzetközi intézmények, szervezetek hiába dolgoznak ki alapján helyes koncepciókat, ha ezek gyakorlatba ültetéséhez nincs sem politikai hatalmuk sem gazdasági lehetőségük. Így jobb híján kénytelenek a nemzeti kormányok jóindulatára hagyatkozni és csupán ajánlásokat tenni.

Súlyos és eretnek következtetések vonhatók le a fentiekből: egyrészt, a diplomáciai manőverek jelenlegi átlagsebessége messze nem alkalmas arra, hogy ökológiai kérdésekben átfogó és hatékony intézkedések szülessenek. Amíg a körülmények szerencsés összejárása révén komoly politikai vagy gazdasági nyomás nem nehezedik az egyes kormányokra, semmi nem történik. Ha azonban ez a nyomás fennáll, mint az 1980-as évek elején az olajárak robbanásszerű emelkedése, csodaszerű fejlesztések történhetnek, mint például az energiagazdálkodás hatékonyságának - kényszerű- növelése. Az ilyen, egyéb okokon, itt az OPEC-országok politikai elhatározásán alapuló kényszer nem hozhat végleges gyógyírt például a természeti erőforrások elpocsékolására, mert amint az árak leesnek, kezdődik minden előlről. Nem az okokat számolta fel, csak tüneti kezelés.

Az ökológiai válság megoldására hozott nemzeti és nemzetközi intézkedések hatástalansága, illetve lassúsága azt a nyugtalanító kérdést veti fel: vajon a nemzeti szuverenitás politikai tabuként kezelt elve, amelyen a jelenkori történelem alapul, a jövőben is fennmaradhat-e. A környezetszennyezés nem ismer határokat és a természet sem, a sajátjain kívül. A jelenlegi nemzetállamok határai, amelyek a természeti határokhoz csak esetlegesen, véletlenszerűen kapcsolódnak, még hatályos nemzetközi egyezmények mellett is megakadályozzák a környezeti kérdések ökológiai egységben szemlélését (amilyen például egy folyó esetében a vízgyűjtő terület, talajvíznél a geológiai szerkezet, légszennyezésnél a természetes légmozgások, és így tovább). Arról nem is beszélve, hogy bármely nemzetközi fórum, egyezmény vagy találkozó bármikor ki van téve a nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozó napi politikai érdekeknek. Fájó példa erre a Helsinki Biztonsági és Együttműködési Értekezlet szófiai környezetvédelmi utótalálkozója, ahol Ceaușescu Romániája kivételével az összes résztvevő elfogadta egy ajánlás dokumentumtervezetét. Ez az egész diplomáciai folyamat bizonytalanságát jelzi.

Hogy a világpolitika kevésbé alkalmas érdemi változtatásra, az több okra vezethető vissza. Az egyik magában a bizonyításban keresendő. A formalizált, racionális ismeretek bővületében élő európai civilizáció, amelynek hatása mára az egész világra rányomja bélyegét, hozzá van szokva a lineáris gondolkodáshoz. Ez a felfogás a veszélyek bizonyításakor is ott áll a háttérben. Az ártatlanság vélelmének jogi elve nem alkalmazható

egy tevékenység környezeti hatásának megítélésében, mégis alkalmazzák: nem a tevékenykedőnek kell bizonyítania tevékenysége ártalmatlanságát, hanem bárkinek, akinek eszébe jut kifogásolni a tevékenységet, kell bizonyítania annak ártalmasságát. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja a kockázati tényezőket, illetőleg hallgatólagosan számol velük. Holott, ameddig ismeretlen a tevékenység kihatása, addig a kockázat végtelen is lehet. Ha pedig végtelen nagy, az ellenében nyert előnyök - rendszerint egy újabb gazdasági tevékenység - nem ellensúlyozzák, ezért nem lenne megengedhető. Ennek ellenére, újra és újra előfordul. Legjobb példa rá a nukleáris fegyverek és a radioaktivitás alkalmazása. Még ma sem tudjuk, milyenek lesznek hosszútávú kihatásai, mert ismeretlen veszélyforrásról van szó, de annyi bizonyos, hogy sokkal veszélyesebb, mint előre jelezték. Mégis, a játék a tűzzel folyik tovább. Hasonló a helyzet az egyre újabb vegyi anyagokkal és minden egyéb mesterséges beavatkozással.

Jellegzetesek a következő érvek: a kimutatott hatás statisztikailag nem szignifikáns, vitatható, nem egyértelmű, azonkívül nem bizonyítható, hogy a vizsgált faktor okozza a bajt. Mintha ez az egész csak statisztikailag értékelhető és csak tudományos kérdés lenne. Holott mögötte a végletekig kiürült és megcsömörlött emberi elme hittől megfosztott, lineáris logikával gúzsbakötött lemondása áll. Az „előbb-utóbb úgyis meg kell halni” pszichózis, tudományos álcában.

A másik ok a politika tehetetlenségére azon erők eredője, amelyek a politikát meghatározzák. Itt legalább két nagyon fontos tényező szerepel: a közvélemény és a pénzügyi-gazdasági lobbyk. A közvélemény, mely demokratikus országokban a politika egyik meghatározója, közismerten könnyen manipulálható, de nemcsak ez a baj. A közvélemény az állampolgárok átlagos tudati, érzelmi, értelmi állapotának tükré és így szükségszerűen elmarad a társadalom egyes, messzebbre tekintő, etikusabb tagjainak szintjétől. Ez azt jelenti, hogy részint a politikai manipulációk eredményeként, másrészt öntörvénye folytán, a közvélemény még nagyon sokáig nem lesz képes önnön igényen átgondolni és eljutni a felismerésig, amely a bioszférikus etika elfogadásához vezet. Mert igaz ugyan, hogy mindenki fuldoklik a nagyvárosok szmogjában, de személy szerint nagyon kevesen vannak, akik ezért lemondanak az autózásról. Ehelyett a kormányt hibáztatják, hogy miért nem tesz valamit.

Nem kevésbé örök és mozdíthatatlan akadálnak tűnik a gazdasági és pénzügyi érdekek szövevénye és irányító hatalma, amely a nemzeti kormányokat már réges-rég hatása alá vonta és sokkal hatékonyabb nemzetközi intézményrendszert teremtett magának, mint akármelyik politikai próbálkozás, nem is beszélve a környezetvédelmiekről. Természetesen a nemzetközi pénzüvilágról, a Világbankról, meg a multinacionális trösztökről, nagy világcégekről van szó, amelyek számára szintúgy nem léteznek határok, mint a természet számára. Ma a világpolitika irányítása egyértelműen ezek kezében van, és a nemzeti kormányok nem tehetnek mást, mint az általuk megszabott körben mozognak.

Lehetne még sorolni azokat a fejlődési tendenciákat, amelyek mind-mind a környezeti válság hathatós és végleges leküzdése ellen hatnak. Ezek közül most két, egymással összefüggő tényezőt szeretnék megemlíteni. Törvényszerűség, amelyet eredetileg a biológusok találtak ki, de úgy tűnik, a társadalomra is érvényes: lépcsőfokot kihagyni nem lehet, a fejlődés és a társadalmi evolúció minden fázisát végig kell járni ahhoz, hogy valamely társadalmi képződmény - például egy állam, nemzet - az egységes világkultúra része legyen. A világméretű fiaszó ismert: Szovjetunióknak hívják. Bibó szerint, ha Lenin nem akarta volna átugrani a kapitalizmus fejlettebb fázisait, az európai fejlett kapitalista országokban magától győzött volna a(z igazi) szocializmus. Alkotmányosan, vér nélkül. Akár így, akár úgy, bizonyos, hogy a lépcsőket minden országnak végig kell járni. Márpedig - és ez a második törvényszerűség - az országok fejlettségi foka, a technokrata civilizációba való betagoaltsága egy permanens palettát nyújt, Eurázsiaiban nagyjából nyugatról keletre, máshol

máshogy. A két jelenségből az a következtetés kínálkozik, hogy a világ országainak demokratikus kultúrája és gazdasági fejlettsége soha nem lesz egyenlő: mire a kelet-európai országok nyugat-európai szintre vergődnek, azok már sokkal előrébb tartanak, és így tovább.

Legalábbis igaz ez akkor, ha az expanzióra törekvő nyugati civilizációt tekintjük. Ha megmaradunk a változtathatatlanak hitt korlátlan növekedés dogmája mellett. Amint azonban elfogadjuk a paradigmaváltás szükségességét, korántsem biztos, hogy a különbségek nem egyenlíthetők ki. Annál is inkább, mert a nyugat-európai országok jelenlegi életszínvonalát - azaz a technokarata erkölcs megkívánta fejlettségi szintjét - már a ma élő emberiség egésze sem tudná elérni. Jelenleg a Földön mintegy ötmilliárd ember él, és a legoptimálisabb előrejelzések szerint sem állunk meg 8-10 milliárdig. Ugyanakkor, ha ezt a jelenleg élő ötmilliárdot egy átlagos svájci állampolgár életszínvonalára akarnánk emelni, a Föld összes ismert erőforrása az ismert legfejlettebb technológiával csak hónapokra lenne elegendő.

Mi következik ebből? Nyilván át kell gondolni a fejlett ipari civilizációk és a világ többi része között húzódó ellentmondást. Különösebb bizonyítás nélkül is belátható, hogy amennyiben a nyugati életszínvonal elérése lehetetlen - bár ezt sokan tagadják -, akkor az anyagi javak a Földön nemcsak egyenlőtlenül, de igazságtalanul is vannak elosztva. Egy olyan országban, amely csak most szabadul az úgynevezett létező szocializmus nyűgeitől és minden vágya, hogy kapitalista piacgazdaságra térjen át, szocializmusról és társadalmi igazságosságról beszélni anakronizmusnak tűnhet. Mégis, az ökológiai szemlélet egyértelműen megköveteli e kérdés felvetését és bizony sok kérdésben szocialisztikus megoldást kínál. Csakhogy korántsem a marxi kategóriákon belül, hiszen a termelés abszolutizálásának ötletét önmagában is elveti. A fennálló, egyre bonyolultabb társadalmi intézményekbe szerveződő termelési struktúra helyett a termelést magát kívánja "szocializálni". Ennek legfontosabb eleme a decentralizálás, a kicsi méretek előnyben részesítése, diszkrét csomósodások (központok) helyett homogén hálózatokba szerveződés, regionalitás és természetesen a kicsiny egységek önkormányzata.

Ez a kétféle szemléleti mód tehát más-más úton kívánja a Földet megszabadítani a környezeti ártalmak és az emberi létfeltételek romlásának veszélyétől. Mindkettő megegyezik abban, hogy ehhez egy újabb varázsszónak, a fenntarthatóság kritériumának kell teljesülnie. Az, hogy ki mit ért fenntarthatóság alatt, már nem ennyire egyértelmű. A hatalmi-politikai csoportosulások legnevesebb próbálkozása egy világméretű környezetkezelési stratégia kidolgozására a Brundtland-jelentéssel kezdődött. A norvég miniszterelnök-asszony vezette nemzetközi bizottság 1987-ben több éves munka után foglalta össze „Our common future” címmel véleményét arról, hogyan oldható meg a válság. Ennek magyar változata 1988-89-ben készült el Láng Istvánnak, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának előterjesztésében. Mindkét jelentés azt próbálja fölvezetni, hogyan tudjuk gazdasági növekedésünket biztosítani a környezet károsítása nélkül. Nevet is adtak a fogalomnak, úgy hívják: fenntartható fejlődés. A valóságban azonban a gazdasági növekedést a környezet károsítása nélkül nem lehet elérni. Ez önellentmondás, az emberiség jelenlegi fejlettségi szintjén és létszáma mellett. A fejlődés csak addig „fenntartható”, amíg az általa okozott károk nem haladják meg a bioszféra kiegyenlítő képességét. Ma már ezen rég túl vagyunk. Egyes számítások szerint megújítható energiaforrásokra alapozva, mai technológiáinkkal és a biomasszatermelés szintjét tekintve körülbelül egymilliárd ember eltartására képes a Föld. A többiek csak olyan források - például fosszilis energiahordozók, nukleáris energia - rovására képesek létezni, melyek újratermelődése az emberiség fejlődésének ütemében nem biztosítható.

Mindebből elkerülhetetlenül újabb népszerűtlen, és magyar viszonyok között különösen blaszfémianak tűnő következtetés adódik, amely így szól: a jelen körülményei között leghatékonyabb és legsürgősebb környezetvédelmi intézkedés a családtervezés és

népességkorlátozás az egész világon. A rendkívül dinamikus növekedési rátával jellemzett harmadik világbeli országokban nyilvánvaló, hogy miért: elsősorban az erőforrások szűkössége és a szegénység miatt. A szegénység pedig - pozitív visszacsatolással - korántsem csak a túlnépesedettségre vezethető vissza. Éppen ellenkezőleg: bizonyos fokig a túlnépesedés jött létre - számtalan egyéb ok mellett - a szegénység miatt. A szegénység pedig végső soron két ok miatt: a világ egyes régióinak eltérő fejlődési sebessége és az ebből, meg a technokrata civilizáció agresszivitásából eredő kizsákmányoltsága miatt. Semmilyen fejlesztési koncepció nem hiteles addig, amíg a fejlett országok szabják meg a fejletleneknek, hogy mit tegyenek. A szociális egyenlőtlenség és társadalmi kiszolgáltatottság nem csak az egyes országokon belül, hanem - és elsősorban - a régiók között veszélyes. Az a társadalmi és gazdasági tagozódás, ami létrejött a történelem folyamán az egyes politikai és etnikai egységeken belül, kultúrkörönként eltérő és egymást átfedő módon is kialakult. Nyugat-Európa és elsősorban az Egyesült államok, meg a többi európai tusú civilizációjú volt gyarmat, csak a világ többi, elmaradott részének rovására engedheti meg magának a káprázatos pazarlást és a technológiai fejlesztést. A népességkorlátozás ilyen módon - első és legfontosabb eszközként - az általános ökológiai egyensúly fenntartását szolgálja a fejlett ipari országokban is: az itt megszületők ugyanis abszolút mértékben sokkal többet fogyasztanak a készletekből. Hiába tűnik úgy, hogy ezekben az országokban megállapodott a népsűrűség és nagyjából állandó, esetleg csökken, ez nem elég. Az ökológiai társadalomra való áttéréshez a legfejlettebbeknek is sokkal kisebb népsűrűsége van szükségük. Másrészt, etikailag is tarthatatlan az érvelés, hogy ti, szegények ne szaporodjatok, de nekünk, gazdagoknak szabad, hiszen kevesebben vagyunk.

A fenntartható fejlődés fogalmának tarthatatlanságát bizonyítja, hogy a fogalom meghatározásánál alapvető bizonytalanság tapasztalható. Az évezred utolsó évtizedére készülő „Világmegőrzési Stratégia” (World Conservation Strategy) első megfogalmazása, négy részre bontja a meghatározást, melyek semmitmondóak és önmagukat magyarázzák. Különösen a gazdasági fenntarthatóság, amely „megköveteli, hogy a fejlődés gazdaságilag hatékony legyen és a nemzedékekben belül és között egyaránt méltányos”. Mit lehet kezdeni egy ilyen megfogalmazással akkor, ha az elkövetkező száz évben meg kellene akadályozni, hogy a szaporodó emberiség nagy része éhen haljon, amikor a társadalmakon belüli és társadalmak közötti különbségeket kellene megszüntetni, vagy csökkenteni úgy, hogy közben ne alakuljon ki olyan katasztrófa helyzet, amely szintén az emberiség nagyobb részét létben, de legalábbis emberi létben veszélyezteti és amelynek előidézője elsődlegesen maga a gazdasági tevékenység?

Amikor tehát a környezetvédelem legfontosabb alapelveiről kívánunk szólni, a látszólag tudományos kérdés nagyon hamar társadalmi, sőt etikai jellegűvé válik. Ennek ellenére érdemes egy kicsit megvizsgálni alaposabban, milyen eszközökkel tartja megvalósíthatónak a technokrata gondolkodás ezt a krisztusi csodát, a víz borrá változtatását. Tudnunk kell, hogy a technokrata ethosz per definitionem evolúcióellenes, mert amilyen mértékben nő a technikai civilizáció, olyan mértékben bomlasztja az evolúció közegét, a bioszférát. Legfontosabb axiómája az emberi (értsd: racionális, lineáris, formalizált) tudásba, bölcsességbe és képességekbe vetett hit, valamint ezek határtalanságának feltételezése. Az elvek önmagukban és elvileg igazak. Csakhogy a paradigma, a gazdasági növekedés dogmájának változatlanul hagyásával nem érvényesíthetők. Legalább olyan lehetetlen ez, mint a kommunizmus kísérlete a piac helyettesítésére a redisztribúciós rendszer útján. Önmagát kellene feloszlatnia a meghirdetett elvek érvényre juttatásához a technokrata ethosz jelenlegi társadalmi formájának, a nemzetekfölötti kapitalizmusnak (világpiacnak is nevezhetjük). Ez természetesen valószínűtlen, mert az összes hatalmi tényező érdekeivel ellenkezik: sem a kormányzati hatalom, sem a pénzügyi-gazdasági lobbyk, sem a nagy néptömegek fogyasztói érdekei nem kívánják, hogy komolyan vegyék saját magukat. Ennek ellenére, a Brundtland-

jelentést követően komoly szakértői csoportok kemény munkával kidolgozták a fenntartható fejlődés kritériumait és főbb irányvonalait. A túlnépesedés megelőzésén és kezelésén túl stratégiát dolgoztak ki a mezőgazdaság, az ipar, az energiatermelés, az urbanizáció, a közlekedés fejlesztésére és a fejlődő világ felzárkózásának megvalósítására. Bár a célok, az alkalmazható módszerek egy része megegyezik a bioszférikus etika követelményeivel, az egész koncepció irányvonala vitatható. A Brundtland-jelentés kész tényként kezeli, hogy száz év múlva a mai népesség kétszeresét kell a Földnek ellátnia, és célul akkora gazdasági növekedést tűz ki, amely ezt lehetővé teszi. Azt hiszem, ez egyrészt lehetetlen. Másrészt, ha sikerülne is megvalósítani, a gazdaság jelenlegi pozitív visszacsatolású mechanizmusa akkor sem állna meg, ha történetesen ekkorra a népesség stabilizálódna: tovább növekedne a végtelen felé, ugyanúgy véges energiaforrásokra alapozva, hiszen a megújuló források mennyisége is véges. Ily módon a politikai intézményrendszer bármely, a kérdésre adott válasza nem a probléma megoldása, csupán annak eltolása a távolibb jövőbe.

Nem lehet kétséges, hogy a Környezeti és Fejlődési Világbizottság (WCED) által kidolgozott és javasolt környezetpolitika alapelemei helyesek és valóban követendők. Ők abból indulnak ki, hogy a tárgyi tudásunk, természettudományos ismereteink még messze nem elegendők ahhoz, hogy kielégítő és pontos tervet fogalmazzunk meg. Ezért az ökológiai válság elhárítását célzó környezetpolitikának mindenekelőtt rugalmasnak kell lennie. Ez igaz akkor, ha a fehér ember szisztematizált tudományos ismereteire értjük, de nem igaz, ha az ismeretek forrásául a racionális gondolkodáson kívül elismerjük más megismerési utak - analógiás, szerves gondolkodás, intuíció, meditáció stb. - érvényességét, lehetőségét is. A rugalmasság meghirdetése felbecsülhetetlen veszélyt hordoz magában, nem véletlenül. Ha még most is csak tetszőlegesen értelmezhető, kijátszható törvényeket hozunk, a természet nem fogja megvárni, amíg ezek érvényre jutnak. A bioszféra pusztulása eközben könnyen átsapthat olyan méretekbe, ami- kor már globális létfeltételeinket közvetlenül veszélyezteti.

A rugalmas környezetpolitika meghirdette stratégiák olyan számításokon - jobbára becsléseken - alapszanak, melyeknek érvényességét csak az idő igazolhatja, de vannak, akik eleve vitatják ezeket pozitív és negatív irányban egyaránt. Kérdéses például, hogy tudjuk-e a jövőben befolyásolni azokat a folyamatokat, amelyek ma a termőtalaj igen gyors eróziójához vezetnek. Számíthatunk rá, hogy ezek a folyamatok a jövőben minden erőfeszítés ellenére egymást fogják felerősíteni, így a pusztulás exponenciálisan gyorsul: az erdők kivágása miatt a vizek gyorsabban folynak, emiatt csökken a talajvízszint, emiatt - is - nő az erózió, az erodált talaj még kevesebb vizet tart meg, és így tovább. Filozófiai kérdés lenne eldönteni, hogy a rugalmas környezetpolitika meghirdette három alapelv, a minél tökéletesebb ökológiai információs hálózat kiépítése, az alternatív, nem agresszív technológiák elterjesztése és a hatékony nemzetközi fórumok megteremtése milyen módon kívánatos: centralizáltan avagy decentralizáltan- e. Nagyon valószínű, hogy csak úgy lenne értelmük - és eredményük -, ha mindezt a lehető legkisebb egységekre bontva igyekeznénk megvalósítani és a technikát ennek érdekében vetnénk be. Csak egy példa: a nemzetközi fórumok szervezése (amennyiben azok feltétlenül szükségesek, amiben nem vagyok biztos) is egyszerűbb, környezetkímélőbb lenne elektronikus úton, videotelefon segítségével, a résztvevők fizikai mozgása nélkül.

A környezetvédelem címszó alatt manapság elkövetett kezdeményezések hemzsegek az ellentmondásoktól. Az ellentmondások oka a technokrata erkölcs imperatívusza és a belátó lemondás teljes hiánya. A belsőégésű motorok aránylag kis ráfordítással átalakíthatók metánüzemre, amelynek égésterméke széndioxid és víz, tehát jóval kevésbé terheli környezetét. Csakhogy a metánt megújítható energiaforrásból - biomasszából - előállítani költséges és kis hatékonyságú folyamat. Jelenleg egy ország engedheti meg magának: Brazília, trópusi esőerdőinek rovására. Ha a világban futó 500 millió személyautót metánnal üzemeltetnénk, a Föld egész biomasszaprodukciója nem lenne elegendő az éves üzemanyag-szükséglet fedezéséhez. Ugyanez érvényes a háromutas katalizátorokra is, amelyeknek

alapját, a nehézfémeket csak korlátozott mennyiségben tudjuk kitermelni (nagy környezetpusztítás árán) és ráadásul szociális igazságtalanságokat okozva, hiszen magas ára miatt megint a harmadik világ jár rosszul. Jellegzetes az az attitűd is, amellyel az ipar és a piac hozzáállt a környezetvédelemhez és az ökológiai tudatossághoz. Ez utóbbi a nyugat-európai államokban egyre nagyobb méreteket ölt, csak éppen nem mindig következetes. A jöttányit sem változó piaci mechanizmusba beépült a "környezetbarát" magatartás követelménye, ami azt jelenti, hogy ugyanazzal a profitéhes szemlélettel ugyanazok a cégek környezetbarátnak nevezett termékeket állítanak elő ugyanazon, fogyasztásra dresszírozott vásárlórétegnek. A zöld konzumerizmusnak nevezett irányzat legnagyobb veszélye, hogy hamis biztonságérzetet nyújt.

Nyilvánvaló, hogy sem az egyik, sem a másik megközelítés nem egyezik meg a Föld egységes túlélését; biológiai, evolúciós nagyságrendben való fenntarthatóságát célzó egységes ökológiai szemlélet követelményeivel. A zéró vagy ahhoz közelálló mennyiségi növekedést megcélzó új paradigma és az erre épülő minségi fejlődésű gazdaság a minőség fogalmát abban határozza meg, hogy az ismeretek adott fokán mennyire alkalmas a fenntartható világ igényeinek kielégítésére. Az egyéni és közösségi belátáson alapuló társadalomszervezés ennek megfelelően nem a benzin helyett metán, vagy légszennyezés helyett katalizátor típusú megoldásokat részesíti előnyben, hanem felteszi a kérdést: miért közlekedünk egyáltalán? Szükséges-e ez feltétlenül? És ha igen, milyen gyakorisággal, milyen távolságokra, milyen célból? Ami pedig a fogyasztást illeti, nem az az érdekes, hogy megnyugtassam a lelkiismeretemet, mert láttam ráírva: környezetbarát a mosópor, amit vettem. Hanem, hogy feltétlenül szintetikus mosóporra van-e szükség, vagy meg tudom oldani a tisztítást másképp? Horribile dictu: állandóan vakító hófehér, makulátlan ruhában kell-e járnom? A többi fogyasztási cikket pedig aszerint kellene megítélni, hogy - azon túl, nem érdemes-e kisüzemben, helyileg előállítani - egyrészt nem baj, ha nem tartós akkor, ha újra-előállítható anyagból készült. Másrészt, legyen tartós és szolgáljon ki több generációt, mert akkor nem kell öt év múlva újat venni belőle.

Felülről nem lehet forradalmat csinálni, ezt mutatja sok történelmi példa. Ahhoz, hogy a fenntartható világ - amit lehet fejlődésnek is nevezni, ha a fejlődést nem mennyiségi növekedésre értjük - paradigmája megvalósuljon, a nagy néptömegek és a politikai vezetés hozzáállásának párhuzamosan kell változnia. Addig nem képzelhető el, hogy korlátozni tudjuk a termelés és tőke uralmát, mely magától nem fog erre a következtetésre jutni, és mely a technokarata erkölcs legfőbb hordozója, a kiszolgáló tudománnyal együtt. A jelen körülményei között az igazi verseny már rég nem a konkurenciával folyik és már régen nem az ember ember általi kizsákmányolása a legnagyobb csibészség. A verseny a mindenhatónak hitt emberi tudás gyümölcse, a technika és a természet, környezet között folyik és legnagyobb baja a bioszféra ember általi kizsákmányolása. Igaz, ez a kizsákmányolás csak látszólagos, mert a verseny kimenetele a jelen felállásban nem kétséges. Előre látható, hogy a környezet fog győzni.